

Når sorgen er hjemløs

Tsunamikatastrofen i Asia har satt pårørende hjemme og ute i en spesielt belastende situasjon. De opplever en død på avstand og en splittet sorg. Mange av dem har mistet kontroll over dødsritualene og egen sorgprosess.

Av Brit Marie Hovland

Sørgehøgtidelighetene sprenger nasjonale, etniske og religiøse grenser. Vi ser en ny meningsskapende rituell ramme vokse opp rundt denne sorgen. Samtidig ser vi kyst- og sjøfartsnasjonen Norges tradisjoner rundt den våte grav bli reaktualisert i masse- og pendelturismens tid. For vi får ikke glemme at det dypest sett gjelder enkeltmennesker: Mødre, fedre og barn har mistet sine. Pårørendes særlige påkjennelser, reaksjoner og behov ved død i utlandet belyses av studien *Død i utlandet - sorg på avstand* (Hovland 2004). Analysen går gjennom Europeiske reiseforsikrings dødssaker over 3 år. Årlig mister over 100 norske familier en av sine ute, og selv om tragedien nå er ekstraordinær, er den vonde avstanden i rom og tid felles, og fortvilelsen forsterkes av et rituelt tomrom rundt sorgen.

Dødsritualene gir oss språk i situasjoner der vi ikke har ord. Døden er dypt eksistensiell og intim, men likevel sosial, - som livet og mennesket selv. Den symbolske rammen vi har rundt døden, er og å et språk. Hver kultur har sine symboler og rituelle mønstre. Dødsritualene gir en sosial og kulturelt betinget oppskrift på død og sorg. Den norske «dødsuken» fra dødsdag til begravelsesdag gir pårørende et rituelt handlingsmønster (Olaf Aageføl m.fl.). Her hjemme har altså døden et kjent rituell mønster og en uuttalt regi vi alle er innforstått med: Døden på norsk er vår kulturelle oppskrift på død og sorg.

Døden på norsk gjelder ikke i utlandet. Ved død i utlandet opplever pårørende et dobbelt sjokk: De mister en kjær, og de mister språket for tapet. De sitter igjen med mange spørsmål: «Hva har skjedd? Hvem tar stellet - og hvordan? Når og hvordan kommer han/hun hjem? Hva skal jeg gjøre?» Død i utlandet er en død utenfor

pårørendes kontroll. Det er en død og en sorg som det mangler rituell rom for. Katastrofen i Asia ble forsterket både av omfanget og av at normal infrastruktur ble så sterkt satt ut av spill. Mange pårørende savner fortsatt sine, selv om en del av dem er identifisert og brakt hjem. Mange må forsone seg med en død uten et legeme å ta farvel med og sørge over.

Ved hjemlig død er pårørende nær den døde, og de har det kjente handlingsmønsteret å støtte seg til. Det føles godt å gjøre noe. Død i fremmede omgivelser forsterker bruddet. I tråd med internasjonalt lovverk får pårørende heller ikke følge den døde så tett eller ta det praktiske slik de kunne gjort hjemme. Det må konsulat/ambassade og forsikringsselskap ta. Pårørende blir pårørende på avstand. En mann som ventet hjemme slik, forklarte at han ikke kunne forholde seg til folk. Han visste jo ingenting! Verken når kona kom, eller tid for begravelsen. Tradisjonelt har den rituelle fortettede «dødsuken» symbolsk regi fram mot avskjeden. Ved død i utlandet blir handlingsmønsteret rundt død skiptet, utsatt og suspendert. Kontrasten til tradisjonen forsterker opplevelsen av manglende kontroll; å være handlingslammet pårørende på avstand.

Sorgens dilemma. Pårørende hjemme ønsker spontant å dra for å ordne opp og ledsage den døde hjem, og medreisende vil ledsage kista. Men ved normale dødssaker kan det ta 14 dager før formalitetene er ordnet og transporten kan skje. Selv om pårørende flest stiller seg totalt uforstående til det, velger de fleste å dra hjem eller bli hjemme når de innser dette. Hjem til familie og nettverk. Men avstanden skaper et følelsesmessig dilemma: En mann spurte tungt om det var menneskelig å dra for sin døde kone. Han trengte trygge omgivelser,

Brit Marie Hovland

er forsker tilknyttet Diaforsk, forskningsavdelingen ved Dia-konhjemmet Høgskole. Hun har de siste årene forsket på de spesielle omstendighetene knyttet til dødsfall i utlandet.

svike og forlate den døde. Den splittede sorgen med nye rituelle rom og midlertidige avskjedsritual på dødsstedet. I Thailand ser vi også at det blir arrangert minnestunder lokalt, både over bårer og over savnede i kirker og på strender.

Rituelle stedfortredere og forlengede armer. Pårørende som sitter hjemme i Norge, har et sterkt behov for å se til, hente og «få kontroll» over den døde. De vet ikke hva som skjer, hvordan den døde behandles og stelles, om alt foregår i verdige former og omgivelser. Pårørende som får tilbud om det, blir svært takknemlige for å få en «stedfortreder» lokalt: En som kan se til den døde, fortelle dem hvordan det er der og være deres forlengede arm. Tenne lys, legge ned blomster eller be en bønn. Noe av avstanden og tomrommet overstiges ved at pårørende får en rituell stedfortreder lokalt hos den døde.

Uttestasjonene må bygge bro hjem. Offisielle sekulære og kirkelige instanser ute skal ivareta nordmenns velferd i utlandet - både i livet og i døden. Det inkluderer også ansvar for pårørende i Norge. Når det gjelder gamle og nye ritual rundt død og sorg, er Sjømannskirka et naturlig senter, som fra 1990 fikk offisielt ansvar for nordmenns velferd i utlandet (tidligere statlige Velferdstjenesten for handelsflåten). Dødsfall i utlandet viser at utvikling av nye rituelle rom, midlertidige avskjedsritualer, rituelle stedfortredere ol. imøtekommer pårørendes opplevelse av et rituelt vakuum. Det er samtidig et moderne rituelt språk for et mobilt verdenssamfunn. Når pårørende opplever ventetiden som en evighet og avstanden som total, kan offisielle instanser slik bygge rituelle broer over splittelsen og tomrommet.

Mange nordboere dro til Thailand for å lete etter sine. De ble frarådet, men dro. Andre har dratt etter å ha fått tapet endelig bekreftet. På et menneskelig plan er det høyst forståelig. Behovet for å oppsøke og markere stedet for livets slutt, er også en tendens i moderne ritualisering rundt døden: I tillegg til gravstedet, markeres dødsstedet som dødens sted. Her legges det blomster, bamser og brev, og tennes lys. Stedet får symbolsk kraft. Slike symboladede steder og handlinger for sorgen blir enda viktigere når legemet er forsvunnet og det nøyaktige dødsstedet er uvisst. Det blåskimrende oseanet utenfor Thailand vil forbli en våt grav for mange nordboere, som vil oppsøke disse fjerne strendene i sorgprosessen. Gravsteinen kan mangle, men sorgen og symbolkraften vil være der, symbolisert ved lotusblomster og forglemmegei i strandkanten ved Phuket.

Symboladede handlinger og steder – en strand der det legges blomster, brev og bamser – blir enda viktigere når det nøyaktige dødsstedet er uvisst.

Utvikling av nye rituelle rom, midlertidige avskjedsrituale og rituelle stedfortredere imøtekommer pårørendes opplevelse av et rituelt vakuum, skriver kronikkforfatteren. Foto: Pernille Faye

men følte det som et svik å forlate henne alene i det ukjente. Pårørende føler seg dratt mellom den døde og sitt hjemlige sosiale nettverk. De kan ikke være to steder; de får ikke samlet sorgen. Først med hjemkomsten av den døde er sorgen samlet og dødsritualene kan starte.

Å fylle det rituelle vakuumet: Død i utlandet er ikke nytt, og vi kan ikke slutte å reise fordi vi kan dø. Vi kan heller ikke fjerne geografisk avstand. Det vi kan gjøre, er å korte ned ventetiden og imøtekomme pårørendes særlige behov. Arbeidet med en ny internasjonal CE-standard for frakt av døde over landegrensler er i gang, og flomkatastrofen vil forhåpentligvis nedføre en ny forståelse for problematikken. Men om bedre rutiner demper problemet, vil avstanden forbli en ekstrabelasting ved død i utlandet. Det er derfor viktig også å fokusere på pårørendes mangeltilstand; opplevelsen av å havne i et rituelt vakuum.

Da den nordeuropeiske eldrebølga slo inn over panskekysten, steg antallet norske dødsfall i Spania. De fleste velger fortsatt å dra hjem for den aller siste reisa, men siget mot Spania viser seg også døden: Kirkesenteret Albir i Alfaz del Pi hadde i 2002 ca. én nordisk begravelse/bisettelse pr. måned. Slik flyttes gamle tradisjoner til en ny kontekst. I tillegg utvikles nye, *midlertidige ritualer som bygger bro* over ventetida og avstanden: Pårørende norskpanjoler arrangerer minnestunder lokalt i kolonien før de drar hjem og venter på kiste/urne for de tradisjonelle dødsritualene. En kvinne erklarte at hun aldri kunne dratt uten en slik minnestund først. Da kunne hun dra i fred. Ritualer demper følelsen av å